

Despre configurația dialectală a dacoromânei actuale

I. Istoricul problemei

Stabilirea structurii dialectale a dacoromânei constituie, cu siguranță, cea mai controversată problemă a dialectologiei românești, de la începuturile ei și până astăzi. Esența acestei chestiuni constă, de fapt, în delimitarea și descrierea principalelor subdiviziuni teritoriale ale dialectului dacoromân.

Întrucât graiurile dacoromâne se caracterizează printr-o excepțională unitate lingvistică, au fost formulate diverse teorii asupra numărului principalelor subdiviziuni ale acestui dialect al limbii române. De asemenea, denumirile generice ale acestor subdiviziuni sunt diferite, de la un cercetător la altul: unii folosesc termenul de *dialect*, alții de *subdialect*; unii vorbesc de *graiuri*, de *tipuri* sau *grupuri de graiuri* etc. Având în vedere complexitatea realității lingvistice din teren, cât și faptul că avem de-a face cu variantele teritoriale ale unui dialect, noi considerăm că este nimerit să fie utilizat termenul de *subdialect* și, alături de el, *grup de graiuri* (dacă este cazul).

Dacă pentru toți cercetătorii, care s-au ocupat de această problemă, este clară diferența dintre graiurile vorbite în Muntenia și cele din Moldova, statutul idiomurilor transilvănene (și într-o măsură mai mică al celor din Banat) a dat naștere la opinii divergente.

Primii lingviști, care au susținut existența unui grup distinct de graiuri în Transilvania, au fost H. Tiktin și M. Gaster. Cel dintâi, având în vedere unele particularități fonetice și lexicale ale dialectului dacoromân, cât și delimitarea administrativă a teritoriilor românești în acea perioadă, identifică patru „graiuri”, corespunzând fiecare câte unei provincii istorice: *muntean*, *moldovean*, *bănățean* și *transilvănean*¹.

Mozes Gaster², analizând trăsăturile fonetice ale textelor noastre vechi, delimitează, pe arealul lingvistic dacoromân,

El consideră că „dialectele” transilvănene sunt unitare, dar se aseamănă (parțial) cu grupul nordic (moldovean), cât și cu cel de sud (muntenesc).

Marea majoritate a lingviștilor, care au abordat problema repartiției dialectale a dacoromânei, a susținut (și încă susține) opinia că în Transilvania nu se vorbește un idiom propriu, bine individualizat, ci graiurile vorbite în diversele ei zone se încadrează în idiomurile vorbite în provinciile învecinate.

Astfel, Gustav Weigand³ divide teritoriul dacoromân în trei „dialecte”: muntean (în Muntenia), bănățean și moldovean. Cât privește Transilvania, el este de părere că aici se vorbesc „dialecte” de tranziție: cele din partea sudică a provinciei grupându-se în „dialectul” muntean, iar cele nordice, cu cel moldovean. Pentru această împărțire, lingvistul german are în vedere tratamentul labialelor *p*, *b*, al dentalelor *t*, *d* și al prepalatalelor *ç*, *ğ* când sunt urmate de sunete palatale.

Elev al lui G. Weigand, Sextil Pușcariu⁴, pe baza unor hărți din *Atlasul lingvistic român* (ALR), susține teoria dascălului său și caută să demonstreze că graiurile din Transilvania de nord se grupează cu cele din Moldova, cele din vest cu graiurile din Banat și Crișana, iar idiomurile vorbite în sudul Transilvaniei se încadrează în graiurile din Muntenia. El explică această situație prin lipsa, în trecut, a unui centru politic, cultural, religios etc. care să constituie nucleul acestui teritoriu întins, de unde să iradieze inovațiile lingvistice; o altă cauză a acestei stări este, în concepția lingvistului clujean, faptul că lanțul carpatic nu a creat condițiile necesare pentru constituirea unui „dialect transilvănean”, adică nu a reprezentat niciodată un obstacol în procesul de comunicare a românilor din cele trei provincii: Muntenia, Moldova și Transilvania.

După apariția primelor volume din ALR și a unor studii despre structura dialectală a dacoromânei (E. Petrovici, K.

Jaberg), S. Pușcariu își schimbă părerea și acceptă, pe lângă cele trei subdiviziuni teritoriale ale dialectului dacoromân recunoscute până atunci, subdialectele muntean, moldovean și bănățean, încă două: crișean și maramureșean⁵.

Că în Transilvania nu se vorbește un „dialect” bine individualizat, afirmă și Sever Pop: „Se face adesea aluzie la un dialect transilvănean. *La drept vorbind așa ceva nu există*. Pe fiecare din hărțile atlasului (ALR – n.n.U.V.) se poate constata că vorbirea din vechiul regat ocupă o parte considerabilă din Transilvania. Astfel, graiul muntenesc pătrunde până la Sighișoara și cel moldovenesc ajunge până aproape de Cluj și de Tg. Mureș⁶.”

Pomind de la împărțirea teritoriului dacoromân în trei „dialecte” (Transilvania fiind considerată o zonă de tranziție) preconizată de Gustav Weigand, Emil Petrovici și Romulus Todoran, pe baza materialului lingvistic furnizat de ALR I și ALR II, au formulat opinia, împărțită de cei mai mulți lingviști, conform căreia dialectul dacoromân ar avea cinci subdiviziuni principale, pe care le denumesc *subdialecte*: muntean, moldovean, bănățean, crișean și maramureșean.

Emil Petrovici⁷ realizează această repartitie în patru (cinci) subdialecte pe baza tratamentului africateri prepalatiale *ǵ*. El constată că în Muntenia *ǵ* este rostit ca în limba literară, în Moldova și Banat, *ǵ* trece într-o fricativă alveo-palatală:

- *ǵ* în subdialectul moldovean (cu o articulație ușor posterioară) și

- *ǵ* în subdialectul bănățean.

Lingvistul clujean înregistrează același tratament și în ceea ce el numește *subdialectul crișean*, cu precizarea că rezultatul fricativizării este *j*; în subdialectul maramureșean africata palatală > se pronunță foarte dur, față de subdialectul muntean, fiind notată cu *ǎ*, ceea ce duce la transformarea vocalelor anterioare *e*, *i*, aflate după această consoană, în *ǎ*, *i*.

Emil Petrovici ajunge la aceeași concluzie urmărind și tratamentul africateri *č*, dar cu deosebirea că în Crișana *č* se rostește ca în limba literară.

El afirmă că: „Pe baza materialului ALR putem împărți dialectul dacoromân în patru (sau cinci) subdialecte: cel muntean, cel moldovean, cel bănățean și cel crișean (și poate cel maramureșean). Transilvania nu are un subdialect al ei propriu, ci cele patru (sau cinci) subdialecte se întind dinspre sud, est, sud-vest și nord-vest (cel maramureșean dinspre nord) spre centrul Transilvaniei” (Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*,

în idem, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei, 1970, p. 44).

În același studiu, Emil Petrovici arată că pentru stabilirea granițelor dialectale trebuie avute în vedere, în primul rând, trăsăturile fonetice regulate, cele cu caracter de lege, deoarece „o particularitate fonetică oarecare se repetă în sute și poate mii de cuvinte, pe când un element lexical reprezintă un fenomen unic, care nu se repetă” (idem, *op. cit.*, p. 41). Cu toate acestea, pentru stabilirea structurii dialectale a dacoromânei el face apel și la un bogat material lexical, care, prin formarea unor arii compacte, acestea pot contribui la delimitarea subdiviziunilor dialectului dacoromân. Dacă pentru fiecare dintre subdialectele muntean, moldovean, bănățean și crișean se stabilește un număr de termeni specifici, pentru cel maramureșean nu indică nici un element lexical caracteristic.

Acceptând împărțirea (lui E. Petrovici) în patru (cinci) subdialecte a dacoromânei, Romulus Todoran⁸ a semnalat noi fenomene lingvistice, care, după opinia sa, contribuie la stabilirea configurației dialectale a dialectului dacoromân. Ca și E. Petrovici, R. Todoran consideră că, în stabilirea variantelor teritoriale ale limbi, cele mai importante sunt faptele fonetice regulate, adică cele cu caracter de lege, apoi cele morfologice și lexicale. Astfel, pe baza unor fenomene fonetice cum sunt: pronunțarea dură a prepalatialelor *č*, *ǵ*, fapt ce duce la trecerea vocalelor *e*, *i* următoare la *ǎ*, *i*, palatizarea lui *f* și *v* în stadiile *s*, *z*, apocopa silabelor post-tonice etc., cât și având în vedere unele elemente lexicale specifice (de exemplu: *cușăiesc* „gust”, *cătilin(aș)* „încet”, *străfîn* (*streșîn*) „strănut”, *cocón* „copil” etc.), el susține existența celui de-al cincilea subdialect, cel maramureșean.

Fiind de acord, cu unele rezerve, totuși, cu repartitia dacoromânei în cinci arii dialectale (subdialecte), Ion Coteanu⁹ încadrează graiurile din Transilvania de sud, cu extindere până la Târgu Mureș, în „dialectul” muntean, iar cele din Transilvania de nord-est, ajungând până spre Turda, în „dialectul” moldovean; graiurile din partea sud-vestică a Țării Hațegului le grupează cu „dialectul” bănățean, iar cele din vestul Ardealului, în „dialectul” crișean.

O serie de lingviști au susținut (și susțin) că dialectul dacoromân se divide în două grupări dialectale. Pomind de la modul în care își explică el formarea limbii române la sudul Dunării, Alexandru Philippide¹⁰ afirmă că diferențierile dialectale în cadrul dialectului dacoromân se datoresc migrației românilor pe teritoriul vechii Dacii, din sudul Dunării, în valuri succesive. Astfel, în migrația lor spre nord și răsărit (începând din a doua jumătate a secolului al

VI-lea), dacoromânii, susține lingvistul ieșean, s-au despărțit în două ramuri: ramura *banato-transcarpatică*, care a cuprins Banatul, Transilvania (fără Țara Oltului, Țara Bârsei și sud-estul Ardealului), Moldova, Bucovina și Basarabia; a doua ramură, *muntenescă*, a ocupat Muntenia, Țara Oltului, Țara Bârsei și sud-estul Ardealului. Alexandru Philippide afirmă că prima ramură a migrat de la vest spre est, iar a doua de la sud spre nord, această mișcare masivă de populație încheindu-se în secolul al XIII-lea (vezi: *Originea românilor*, II, p. 407).

Cercetând și comparând fenomenele lingvistice dialectale, Al. Philippide constată că prima ramură s-a despărțit în trei arii lingvistice:

- o ramură care cuprinde Banatul;
- a doua se întinde pe teritoriul transcarpatic (Transilvania);

- a treia include Moldova – Bucovina – Basarabia, întrucât, afirmă el, „numai prin sciziune, prin ruperea contactului, prin obstacole se pot explica fenomenele mai multe proprii acestor trei bucăți; iar sciziunea a trebuit să fie mai mare (ori mai veche) între Moldova – Bucovina – Basarabia, pe de-o parte și teritoriul transcarpatic de altă parte decât între teritoriul transcarpatic și Banat”¹¹.

Această opinie a lui Al. Philippide, referitoare la repartiția dialectală a dacoromânei, a fost împărtășită și de elevul său, Iorgu Iordan, care nu acceptă existența unui subdialect ardelenesc: „Cine este la curent cu părerile specialiștilor despre împărțirea dialectală a teritoriului dacoromânesc știe că o subdiviziune lingvistică ardelenescă nu există. Toate graiurile din România actuală (și din regiunile învecinate, unde ele se vorbesc de asemenea) sunt, în linii mari, de două tipuri: *muntenesc* (cuprinzând Muntenia, cea mai mare parte din Oltenia, Țara Oltului, Țara Bârsei, sud-estul Transilvaniei) și *moldovenesc* (cuprinzând toate celelalte provincii românești)”¹².

Și Em. Vasiliu divide dacoromâna în două tipuri dialectale: „moldovenesc” și „muntenesc”, aplicând, în cercetarea sa, principiile teoretice și metodologice ale gramaticilor generative de tip transformațional. În opinia sa, „româna comună evoluează în două direcții: a) un grup dialectal de vest și de nord-vest și b) un grup dialectal de sud și sud-est. Grupul (a) include dialectele vorbite în Moldova, Ardealul de nord, de vest, Banatul și dialectele istroromâne. Grupul (b) include dialectele vorbite în Muntenia, Oltenia și Ardealul de sud”¹³. În continuare el apreciază că „nu se poate vorbi deci nici de o perioadă de unitate isto-dacoromână, și nici de o perioadă de unitate dacoromână.

Nu putem vorbi deci de o «română de nord» (din care ar deriva dialectele dacoromâne, pe de o parte, dialectele istroromâne pe de alta) și nici de o «dacoromână comună» din care ar deriva dialectele actuale ale dacoromânei”¹⁴, datorită faptului că „de la *faza română comună* (s.n.V.U.) se trece direct la cele două grupuri dialectale existente în prezent: *grupul moldovenesc și grupul muntelesc*”¹⁵ (s.n.V.U.).

Această delimitare a dacoromânei în cele două tipuri dialectale, Em Vasiliu a făcut-o prin cronologizarea și ordonarea unui grup de reguli considerate esențiale:

1. Depalatarea consoanelor *ș, j*.
2. Transformarea vocalelor anterioare *e, i*, în *ă, î*, după consoanele „dure” *ș, j* (consecință a primei reguli).
3. Monoftongarea diftongului *ea* când în silaba următoare se află un *e*.

4. Trecerea lui *e* precedat de labiale, în *ă*.

Dintre susținătorii teoriei lui Em. Vasiliu amintim pe Matilda Caragiu-Marioțeanu și Liliana Ionescu-Ruxăndriou¹⁶, iar dintre cei care au ridicat obiecții menționăm pe Alexandru Rosetti și Valeriu Rusu¹⁷.

Din cele expuse până aici, observăm că divergențele de opinii referitoare la numărul subdiviziunilor teritoriale principale ale dacoromânei se datorează, în mare parte, criteriilor de clasificare neunitare folosite.

Astfel, cele mai multe dintre clasificările variantelor teritoriale de bază ale dialectului dacoromân au avut în vedere, mai mult sau mai puțin explicit, criteriul delimitării politico-administrative a teritoriului dacoromân; aceste variante sunt numite după provinciile românești; avem astfel subdiviziunile *munteană, moldoveană, bănațeană, crișeană, maramureșeană* etc.

Constatăm, de asemenea, că lingviștii, care s-au ocupat de această problemă, au urmărit stabilirea trăsăturilor lingvistice specifice graiurilor din provinciile românești (mai puțin Transilvania).

Emil Petrovici, cu toate că afirmă că pentru stabilirea structurii dialectale a unui idiom cele mai importante fenomene care trebuie avute în vedere sunt cele fonetice, care se repetă, când sunt întrunite anumite condiții, în mai multe cuvinte (deci au caracter de lege), susține clasificarea dacoromânei în patru (cinci) subdialecte argumentând cu un mare număr de fenomene lexicale care, prin natura lor sunt unice, nerepetabile¹⁸.

Romulus Tudoran susține și el o ierarhizare a faptelor lingvistice care pot constitui criterii de clasificare dialectală și consideră că fenomenele fonetice sunt cele mai importante,

dar nu trebuie omise nici particularitățile morfosintactice; referitor la elementele lexicale spune că „importanța lor devine cu atât mai mare cu cât ele sunt mai numeroase”¹⁹. Cu toate acestea, în demersul său științific de a demonstra individualitatea subdialectului maramureșean, ia în considerare, fără să facă o diferențiere valorică, atât fenomene fonetice cu caracter de lege (de exemplu: pronunțarea dură a prepalatalelor *č*, *ğ* sau palatalizarea labialelor *f*, *v* în stadiile *s*, *z*) cât și accidente fonetice și elemente lexicale (cum ar fi: *ciont*, *omăt*, *șogor*, *șintirim* etc.)²⁰.

Necesitatea aplicării unor criterii „unitare și coerente” în vederea stabilirii structurii dialectale a dacoromânei o susține și Ion Gheție²¹. În opinia sa, criteriul definitoriu în procesul de selectare a fenomenelor lingvistice care trebuie avute în vedere pentru o clasificare dialectală, este importanța lor, care este dată de frecvență. Ca urmare, faptele fonetice și morfologice sunt cele mai importante, iar nu elementele lexicale.

În vederea stabilirii configurației dialectale a unui idiom (limbă, dialect etc.), Ion Gheție preconizează:

a) întocmirea unor hărți sintetice prin cartografierea concomitentă a tuturor fenomenelor lingvistice de primă importanță, care au două sau mai multe variante, în arealul idiomului (limbii) respectiv;

b) urmărirea modului în care se reunesc ariile mărunte, identificate prin *proiectarea concomitentă pe hartă* a faptelor lingvistice pe teritoriul avut în vedere, întrucât numai prin *proiectarea concomitentă pe hartă* a celor mai însemnate fapte de limbă se poate ajunge la o *imagine de ansamblu* asupra structurii dialectale a idiomului respectiv²².

Având în vedere gradul în care particularitățile lingvistice contribuie la individualizarea unui idiom, Ion Gheție distinge:

1. *trăsături tipice*, pe care nu le aflăm în nici una dintre ariile lingvistice învecinate și care diferențiază graiul (idiomul) respectiv în raport cu toate aceste arii;

2. *trăsături atipice*, care sunt comune cu ale unor graiuri învecinate, dar pe care nu le aflăm în alte arii îndepărtate.

Trăsăturile tipice, la rândul lor, pot fi:

a) *absolute*; acestea nu mai apar în nici o arie pe teritoriul în care se vorbește limba (idiomul) respectivă;

b) *relative*; care pot apărea și în alte arii ale teritoriului respectiv, dar nu în cele învecinate.

În opinia lui Ion Gheție, pentru determinarea principalelor subdiviziuni ale unui idiom, cele mai importante sunt trăsăturile tipice, mai cu seamă cele *tipice*

absolute, dar nu trebuie omise nici celelalte: „Deși sunt foarte importante pentru stabilirea unui grai, nu însemnează că trebuie să ne limităm exclusiv la trăsăturile tipice”²³.

Analizând modul în care Emil Petrovici, Romulus Todoran și I. Pătruț au făcut repartizarea dialectală a dacoromânei, Ion Gheție afirmă, asemenea lui Al. Philippide și Iorgu Iordan, că dialectul dacoromân se divide în două unități teritoriale principale:

- un subdialect nordic, cuprinzând graiurile din Moldova, Transilvania de nord (și chiar din Banat)

- un subdialect sudic, în care se încadrează graiurile din restul teritoriului dacoromân: Muntenie, Oltenia, Dobrogea și Transilvania de sud.

Aplicând aceleași criterii, Ion Gheție și Al. Mareș afirmă că și în secolul al XVI-lea dacoromâna avea două subdialecte: „din punctul de vedere al foneticii și, în bună măsură, și al morfologiei, graiurile dacoromâne din secolul al XVI-lea se repartizează în două subdialecte: unul nordic, cuprinzând Moldova, Transilvania și Banatul – Hunedoara, iar celălalt sudic, înglobând teritoriul Munteniei propriu-zise și o parte a Olteniei”²⁴. Ei consideră că „Între aceste două subdialecte se plasează o serie de graiuri de tranziție, manifestând, de la un caz la altul afinități mai numeroase cu unul dintre cele două dialecte. Principalele zone de tranziție sunt Oltenia de vest și de nord, Transilvania de sud-vest și de sud-est”²⁵.

În opinia celor doi lingviști, subdialectul nordic se divide în trei graiuri: *moldovean*, *nord-ardelean* și *bănățean-hunedorean*²⁶, iar subdialectul sudic a avut tendința de a se extinde și asupra unor teritorii aparținând subdialectului nordic. „Oltenia (cel puțin o parte însemnată a sa) nu trebuie socotită a fi un teritoriu sudic asupra căruia s-au revărsat graiurile de nord, ci, tocmai invers, un teritoriu nordic cucerit de graiurile sudice. E mai greu de spus care e, în această privință, situația Transilvaniei de sud (-est). Ambele interpretări sunt posibile. De o expansiune a graiurilor sudice poate fi vorba, în unele cazuri, și în ceea ce privește Moldova de sud”²⁷.

II. Arii dialectale

Din cele expuse până aici, observăm că majoritatea lingviștilor care s-au ocupat cu repartizarea dialectală a dacoromânei consideră că graiurile vorbite în Transilvania nu formează o unitate lingvistică de rangul celor din

Muntenia, Moldova și Banat, întrucât în Transilvania nu se găsesc fenomene lingvistice specifice numai acestei provincii.

Totuși, analizând cu atenție materialul lingvistic colectat în *Atlasul lingvistic român* (I, II), *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, cât și cel din monografiile dialectale asupra unor graiuri din Transilvania²⁸, constatăm că aici sunt prezente o serie de fenomene lingvistice dialectale specifice, unele având caracter de lege, cum este ocurența sunetelor *é*, *ó* și *ă*.

Ě – deschis accentuat poate proveni din:

– diftongul *ea*, când în silaba următoare se află un alt *e*: *jéle*, *méle*, (să) *spéle* etc.

– din *ea* final accentuat: *curé*, „*cură*“;

– din *ea* final la verbele de conjugarea a II – a IV-a la imperfect și corespunzând unui *é* accentuat din graiurile munteneste, moldovenești, bănățene și din limba literară: *vedé*, *vedéa*, *meré* „mergea“ etc.

Ó – deschis accentuat, provine din diftongul *óá*: *sóre*, *bólă* „boală“, *școlă* „școală“ etc.

Á – deschis accentuat provine din *é* după unele consoane dure: *s*, *z*, *ț* etc.: *sáte*, *zățe* etc.

Fenomenul a fost sesizat și de Sextil Pușcariu, care este nevoit să recunoască faptul că pronunțarea cu *e* este „una dintre rostirile regionale după care poți recunoaște mai repede un ardelean (căci foarte puțini izbutesc să se dezbrace de ea)²⁹“.

G. Ivănescu distinge un număr de douăzeci de subdialecte sau graiuri dacoromâne, printre acestea aflându-se și patru ardeleneste și anume:

– ardelean cu *t'* (*k*) > *č*;

– ardelean central cu *te*, *ti*;

– ardelean de sud, cu multe imigrații din nord;

– ardelean dinspre Moldova³⁰.

Aceste graiuri formează un „dialect“ mai puțin individualizat, un „dialect care este, în același timp, un dialect de tranziție“³¹ și care se vorbește într-o zonă cuprinsă între Alba Iulia – Dej – Munții Rodnei – Miercurea Ciuc – Brașov – Sibiu.

La rândul lor, autorii *Tratatului de dialectologie românească* recunosc existența graiurilor transilvănene³², dar „Problema locului graiurilor din Transilvania între subdialectele dacoromâne considerăm că se poate rezolva numai dacă se admite teoria conform căreia ar exista un subdialect transilvănean cu o arie întinsă și cu o unitate relativă, în cadrul căruia se disting ca subdiviziuni puternic

individualizate, graiul crișean, graiul oșean și graiul maramureșean. Rămâne deci, ca zonă mai puțin individualizată din punct de vedere lingvistic, teritoriul delimitat de o linie care merge, aproximativ, de la Deva la Dej, Munții Rodnei, Miercurea Ciuc, Brașov, Sibiu. Menționăm faptul că în delimitările anterioare o zonă relativ întinsă din Câmpia Transilvaniei a fost inclusă în subdialectul moldovean sau, pur și simplu, a rămas în afara oricărei arii dialectale descrise³³.

Alături de fenomenele fonetice cu caracter de lege, pe care le-am menționat (*é*, *ó*, *ă*), în graiurile transilvănene aflăm și alte fapte de limbă specifice, de exemplu: trecerea lui *a* protonic, la *ă*: *păpic*, *tăbăc* etc.; accentuarea unor verbe pe tulpină: *blăstămy*, *înfășury*, *mășury* etc; conservarea lui *u* în paradigma verbelor a *durm*© și a *adurm*© etc..

Toate acestea³⁴ (împreună cu unele fenomene morfologice și lexicale) ne conduc spre concluzia la care a ajuns și Vasile Frățilă³⁵, că în Transilvania există un grup dialectal „opus atât celui bănățean, cât și celui muntean, respectiv moldovean. Grupul acesta transilvănean este însă mai fărâmițat decât celelalte trei, în cadrul lui individualizându-se patru graiuri mari: crișean, maramureșean, nord-est ardelean și sud-est ardelean sau ardelenesc de centru și sud“³⁶.

Din punct de vedere metodologic, lingvistul timișorean consideră că în repartizarea teritorială a dacoromânei „nu putem pleca numai de la fenomene specifice, ci va trebui să avem în vedere și modul particular în care se combină diferitele trăsături lingvistice existente și în ariile învecinate. Astfel, suntem nevoiți să lăsăm la o parte [...] fenomene ce se găsesc pe arii foarte întinse“³⁷.

În opinia domniei sale, opinie pe care o împărtășim și o susținem și noi³⁸, în distribuirea subdiviziunilor teritoriale ale dialectului dacoromân trebuie să luăm în considerare, în primul rând, fenomenele fonetice care au caracter de „lege“, apoi elementele lexicale în ansamblul lor, cât și cele morfologice. Dintre cele dintâi amintim³⁹:

- închiderea vocalelor neaccentuate *e* final și medial, *ă* final – respectiv menținerea lor;

- *ă* protonic > *a*;

- *ea*... *e* > *é*... *e* / *e*... *e*;

- tratamentul lui *e*, *i*, după *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j*;

- tratamentul lui *e* după labiale;

- menținerea/modificarea diftongului *ea* după labiale;

- conservarea lui *i* în *cîne*, *mîne*, *pîne* / respectiv, anticiparea elementului palatal în aceleași cuvinte;

- *u* final șoptit;
- palatizarea labialelor, în diverse stadii/ păstrarea lor nealterate;
- palatizarea dentalelor, în diverse stadii/ dentale nepalatizate;
- conservarea africatelor prepalatale/ transformarea lor în fricative;
- pronunțarea dură a consoanelor *s, z, ț, /* pronunțarea lor muiată;
- *ș, j* duri / *ș, j* moi etc.

Pe baza acestor fenomene fonetice, dialectul dacoromân poate fi împărțit în următoarele subdiviziuni principale⁴⁰:

1. *Subdialectul muntean* având ca trăsături specifice:
  - păstrarea vocalelor *e, i* și a diftongului *ea*, după *s, z, ț*: *sec, semn, singur, seără, zestre, zer, zîce, zid, zeămă, țes, înțep, țiu, țeapă*;
  - trecerea lui *ă* la *e*, după *ș, j*: *măușe, (nă)nașe, ușe, coaje, străje* etc.;
  - păstrarea diftongului *oa*: *coaje, doare, soare* etc.;
  - evoluția diftongului *ea* (din româna comună) la *e*: *lēge, mēse, sēmne* etc.;
  - anticiparea elementului palatal în cuvintele: *cîine, mîine, pîine*;
  - păstrarea labialelor nealterate, când sunt urmate de sunete palatale: *picôr, bine, albina, fîrbe, fiere, trandafir, vite, vițel* etc.⁴¹;
  - menținerea nealterată a dentalelor urmate de sunete palatale: *dimineăță, deal, țeamă, frunte, carte* etc.
  - rostirea muiată a consoanelor *s, z, ț*, fapt ce duce la tolerarea, după ele, a vocalelor *e, i*, și a diftongului *ea*: *seără, seri, zîce, înțepă, țepe* etc.;
  - păstrarea africatelor prepalatale *č, ģ*: *čirēse, răcîță, ģinerică, ģemete* etc.;
  - diferențierea între *ĝ* (din *geam*) și *j* (din *joc*);
  - pronunțarea muiată a consoanelor *ș, j*: *căușe, ușe, coaje, vrăje, străje* etc..

Aria acestui subdialect cuprinde Muntenia (județele: Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Giurgiu, Ialomița, Ilfov, Prahova, Teleorman), Oltenia (județele: Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Vâlcea), Dobrogea (jud. Constanța și jumătatea sudică a jud. Tulcea).

Principalele trăsături caracteristice ale subdialectului muntean se întâlnesc în județele: Argeș, Călărași, Dâmbovița, Giurgiu, Ialomița, Olt și Teleorman. La marginea de nord-est, aflăm graiurile de tranziție spre subdialectul moldovean, în nord, graiuri de tranziție spre

graiurile din Transilvania de centru și sud, iar în nord-vest spre cele din Banat și Țara Hațegului⁴².

2. *Subdialectul moldovean* caracterizat prin⁴³:

- vocalele *e, i* și diftongul *ea* trec în *ă, î, a*, după consoanele *s, z, ț, ș, j*: *săc, sămn, singur, sără, zăstre, zăr, zîce, zid, zămă, țăs, înțap, țapăn, șăli, jăli, rașină* etc.;
- trecerea lui *ă* final la *a*: *mămă, frumoasă, căsă* etc.;
- menținerea diftongului *oa*: *soări, boală, doări* etc.;
- închiderea lui *e* neaccentuat, medial și final, la *i*: *lăpti, fiméji, fėti, distrámă, disfăc* etc.;
- trecerea lui *ă* protonic la *a*: *magăr, marăr, barbăt, batrân, batút, tacút* etc.
- transformarea diftongului *ia* în *ie*: *băiét, încuiét, tăiét, muiét* etc.;
- conservarea lui *i* etimologic în *i*: *cîni, mîni, pîni*;
- fenomenul palatizării labialelor, care împarte subdialectul moldovean în două arii:
  - cu labialele palatizate în stadiile $p > k, b > g, f > h, v > y, m > æ$, în jumătatea sudică;
  - cu labialele palatizate în stadiile $p > k, b > g, f > ș, v > ž, m > æ$ în nord;
- păstrarea nealterată a dentalelor urmate de *e, i, ea*: *deál, diparti, frînti, dinti, négru, neágră* etc.
- trecerea africatelor prepalatale *č, ģ* în *ș, ž*: *sápă, șînă, žemi, ženi* etc.
- pronunțarea *ž* pentru *ĝ* în: *žoc, žug, žudic*, cât și pentru *ĝ* din *sînži, plînži, alunži* etc.

Subdialectul moldovean se vorbește în nord-estul teritoriului dacoromân, în Moldova și Bucovina, cuprinzând județele Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui și Vrancea; se vorbește, de asemenea, în Republica Moldova și în Ucraina (Bucovina de nord și Ținutul Herței) adică în ceea ce, istoric vorbind, se numește „Moldova lui Ștefan cel Mare“. Graiuri de tip moldovenesc se vorbesc și în jumătatea nordică a județului Tulcea.

Faptul că, din pricina unor condiții istorice binecunoscute, o parte dintre vorbitorii subdialectului moldovean trăiesc în alte state decât România (în Republica Moldova și în Ucraina), nu poate constitui un suport științific pentru teza, formulată peste graniță, conform căreia în Republica Moldova s-ar vorbi o *limbă moldovenească* diferită de limba română; în acest caz este vorba de un amestec al politicului în știință, istorie, lingvistică etc., cu intenția clară de a deznaționaliza populația românească ce locuiește în afara teritoriului României.

Și între subdialectul moldovean și celelalte subdiviziuni, învecinate, ale dacoromânei s-au creat zone de tranziție, unele fenomene lingvistice depășind granițele provinciei istorice Moldova, s-au extins în nordul Dobrogei, în nord-estul Munteniei, ori în nord-estul Transilvaniei⁴⁴.

3. *Subdialectul bănățean* se caracterizează prin:

- trecerea diftongului *oa* în *ua*: *puălie*, *suărie*, *muărce* etc.;

- *e...e* se pronunță mai deschis decât în graiurile transilvănene și este precedat de iot: *muieșrie*, *fiēcē*, *poviēstă* etc.;

- diftongul *ie*, precedat de labiale, pierde iotul: *fere*, *mércuri*, *péliē*, *pépt* etc.;

- *e, i, ea* trec în *ă, î, a*, după *s, (d)z, ș, j, ț* și după grupul consonantic *st*: *sără*, *sămn*, *sîngur*, *(d)zăr*, *(d)zid*, *pășim*, *șad*, *jūr*, *și*, *cojăscă*, *înțapă*, *șmășc*, *să prăjăscă*, *poviēțasc*, *stag* etc.;

- labialele, urmate de *e, i, ea* se păstrează nealterate: *pept*, *bîbol*, *obăală*, *fer*, *vérmie*, *mércur* etc.;

- se palatalizează dentalele, urmate de *e, i, ea*: *t > ć*; *d > đ*, *n > n'*: *điminiță*, *đinte*, *frinće* etc.;

- se păstrează *n'* când provine dintr-un *n* latin urmat de *e, i* în hiat, de *i* flexionar sau de iot în elemente lexicale vechi slave, dar și în cele de origine maghiară: *cun'*, *călcîn'*, *căpătîn'*, (tu) *rămîn'*, *clán'ē* (vsl. *kla(d)nia*), *săcrin'* (magh. *szekreny*) etc.

- păstrarea africateri dentale sonore, în elementele lexicale autohtone (*brînđă*, *búđă*, *grumáđă*, *mînđ* etc.), în cele de origine latină, care conțin un *d* urmat de *ě, i* lung, *i* flexionar sau *e, i* în hiat: *đăšē* (lat. *decem*), *aiđ* (lat. *audī*), *frinđi* (lat. *frondea*) etc.;

- trecerea lui *ć, ĝ* la *ś, ź*: *śas*, *śnă*, *fúź*, *źnere* etc..

Aria în care se vorbește subdialectul bănățean se află în sud-vestul României; este delimitată, la nord, de cursul inferior al Mureșului, la est de Munții Banatului și culoarul râului Cerna, la sud de Dunăre, iar la vest de granița României cu Ungaria și Serbia și cuprinde județele Caraș-Severin și Timiș; se mai vorbește în sudul județelor Arad și Hunedoara și în Banatul Sârbesc⁴⁵.

Subdialectul bănățean se învecinează, la est, cu graiurile munteneste, printr-o arie de tranziție aflată în nord-vestul Olteniei, în județele Gorj și Mehedinți; în partea de nord-est, cu graiurile românești din centrul și sudul Transilvaniei, printr-o zonă de tranziție situată în țara Hațegului; un alt grai de tranziție cuprinde nord-estul Banatului, cu extindere spre sud-estul Crișanei, până pe Valea Crișului Alb, spre vest

până pe linia Ineu, Șiria, Arad, spre est până la Deva-Brad, iar la sud până la Mureș⁴⁶.

Din punct de vedere lingvistic, subdialectul bănățean are numeroase asemănări cu dialectele românești de la sudul Dunării: aromân, meglenoromân și istroromân,

Pe lângă fenomenele lingvistice generale, acest subdialect prezintă și unele fenomene specifice unor arii mai restrânse, fapt ce a dus la împărțirea lui în:

- graiul bănățean de sud-(vest);

- graiul bănățean de est;

- graiul bănățean de nord;

- graiul bănățean de nord-est (sau hațegan).

4. *Grupul graiurilor transilvănene*. Această subdiviziune principală a dacoromânei se dovedește a fi mult mai fărâmițată decât primele trei. După cum arată Emil Petrovici, unitatea remarcabilă a subdialectelor muntean și moldovean este dată de faptul că teritoriile unde se vorbesc au fost „relativ recent colonizate”, iar „fărâmițarea dialectală a Transilvaniei dovedește, deci, că aici n-a avut loc o colonizare nouă, ci populația a avut timp să se diferențieze, după unități geografice, determinate de sol, în nenumăratele celule dialectale⁴⁷.

Pe teritoriul Transilvaniei, putem distinge patru arii dialectale:

- crișeană,

- maramureșeană,

- transilvăneană de nord-est,

- transilvăneană de centru și sud.

Toate aceste graiuri, din punct de vedere fonetic, au comune următoarele fenomene:

- ocurența vocalelor deschise *ě, ǎ, ǫ*;

- trecerea vocalelor *e, i* și a diftongului *ea* în *ă, î, a*, după consoanele *s, z, ț*, în unele graiuri și după *ș, j, r*;

- conservarea lui *i* etimologic în cuvintele: *ćine*, *míne*, *píne*;

- rostirea mai lungă a vocalelor accentuate;

- transformarea lui *a* protonic în *ă*;

- accentuarea pe tulpina verbului în *blăstăm*, *înășur*, *străcur*, *măsur*, *incúnjur*;

- conservarea lui *u* în paradigma verbelor *a durmI* și *a adurmi*.

(*va urma*)

Note:

¹ Cf. H. Tiktin, *Die rumänische Sprache*, în *Grundriss des romanischen Philologie*, vol. I, Strassbourg, 1888, p. 348 ș.u.

² Cf. M. Gaster, *Chrestomație română*, I, Leipzig – București, 1891, p. XC – CVIII.

³ Cf. G. Weigand, *Despre dialectele românești*, în „Convorbiri literare”, XLII, 1908, 4, p. 441-448.

⁴ Vezi: Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976, p. 214-218; idem, *Graiul din Transilvania*, în *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 398-403.

⁵ Idem, *Limba română, II, Rostirea*, București, 1959, p. 323-324.

⁶ Sever Pop, *Atlasul lingvistic al României*, în „Societatea de mâine”, Cluj, 10, decembrie 1933, p. 233-236.

⁷ Vezi: Emil Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, LXXII, 1941, 2, p. 102-106; idem, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, LXXII 8, p. 551-558; idem, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în „Limba română”, III, 1954, p. 9-11.

⁸ Vezi: Romulus Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în „Limba română”, V, 1956, 2, p. 38-50; idem, *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, VI, 1961, 1, p. 43-73.

⁹ Cf. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică, 1962, p. 66-113.

¹⁰ Cf. Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 389-405.

¹¹ Idem, *op. cit.*, p. 390.

¹² Iorgu Iordan, *Graiul putean*, în „Ethnos”, Focșani, I, 1941, p. 90; republicat în Iorgu Iordan, *Scrieri alese*, București, Editura Academiei, 1968, p. 230.

¹³ Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, Editura Academiei, 1968, p. 123.

¹⁴ Idem, *op. cit.*, p. 123.

¹⁵ Idem, *ibidem*, p. 194.

¹⁶ Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 147; Liliana Ionescu-Ruxândroiu, *Probleme de dialectologie română*, București, 1973, p. 148-149; idem, în Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxândroiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 125-128.

¹⁷ Cf. Alexandru Rosetti, *Cu privire la configurația dialectală a dacoromânei* în „Studii și cercetări lingvistice” (SCL), București, XIX, 1968, 5, p. 517-519; Valeriu Rusu, *Reflecții despre structura*

dialectală a dacoromânei (Pe marginea unor studii recente), în SCL, XX, 1969, 2, p. 217-219.

¹⁸ Cf. Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în idem, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei, 1970, p. 38-49.

¹⁹ Romulus Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în „Limba română”, V, 1956, 2, p. 38-50.

²⁰ Idem, *op. cit.*, p. 50.

²¹ Vezi, Ion Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XV, 1964, 3, p. 317-346; Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1974, p. 307-350.

²² Ion Gheție, *op. cit.*, p. 324.

²³ Idem, *op. cit.*, p. 330.

²⁴ Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1974, p. 337.

²⁵ Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 337.

²⁶ Idem, *op. cit.*, p. 339.

²⁷ Idem, *op. cit.*, 344-345.

²⁸ Dintre acestea amintim câteva dintre cele mai importante: Teofil Teaha, *Graiul de pe Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei, 1961; Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, *Graiul, etnografia și foclorul zonei Chioar*, Baia Mare, 1983; Vasile Frățilă, *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*, Timișoara, 1982; idem, *Graiul de pe Târnavă*, Blaj, Editura ASTRA, vol. I, 2005, vol. II, 2006; Vasile D. Țăra, *Graiul de pe Valea superioară a Șieului*, Timișoara, 1975; idem, *Graiul din nord-estul Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, Seria A, București, 1979; Viorel Vasieșu, *Graiul năsăudean*, Casa de Editură „Mureș”, 1996; Vasile Ursan, *Graiul din Mărginimea Sibiului*, Sibiu, Editura „Alma Mater”, 2006.

²⁹ Sextil Pușcariu, *Limba română, II. Rostirea*, București, 1959, p. 43.

³⁰ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura „Junimea”, 1980, p. 44-45.

³¹ Idem, *Les subdivisions territoriales du roumain*, în *Actele celui de-al XII Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Română* (București, 1968); București, Editura Academiei, vol. II, 1971, p. 175.

³² Maria Marin, Bogdan Marinescu, *Graiurile din Transilvania*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”, 1984, p. 354-390.

³³ Idem, *op. cit.*, p. 357.

³⁴ Vezi supra.

³⁵ Vezi, Vasile Frățilă, *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei*, în „Analele Universității din

Timișoara“, XI, 1973, p. 9-29; idem, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, 1987, p. 74-91; idem, *Repartiția dialectală a dacoromânei (istoricul problemei, cauzele și vechimea ariilor dialectale)*, în, idem, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior-Art, 2002, p. 313-371.

³⁶ Idem, *Probleme de dialectologie română*, p. 75.

³⁷ Idem, *op. cit.*, p. 75.

³⁸ Vezi, Vasile Ursan, *Graiuri românești din Transilvania*, Sibiu, Editura „Alma Mater“, 2004, p. 34-39; 47-54;

³⁹ Idem, *ibidem*; vezi și Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, 1987, p. 75-76.

⁴⁰ Cf. și Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 76-79; Vasile Ursan, *op. cit.*, p. 35-38.

⁴¹ În zonele din Muntenia și Oltenia unde întâlnim labiale palatizate, avem de-a face cu graiuri „aduse“ prin colonizări mai recente de populație.

⁴² Majoritatea lingviștilor, care s-au ocupat cu stabilirea structurii dialectale a dacoromânei sunt de acord cu acest areal, deosebirea de opinii referindu-se în general la graiurile din sudul Transilvaniei și la cele din nord-estul Transilvaniei; cf. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică, 1962, p. 66-113; vezi și harta de la p. 75; Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndroiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, EDP, p. 162-163; Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984, p. 163; Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Timișoara, p. 92; vezi și nota 1 de la p. 100.

⁴³ Cf. Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 77, 101-105; Vasile Ursan, *op. cit.*, p. 35-36; *Tratat de dialectologie românească*, p. 208-217; Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndroiu, Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 130-140;

⁴⁴ Vezi și Liliana Ionescu-Ruxăndroiu, *Subdialectul moldovean*, în Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndroiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, EDP, 1977, p. 130-144; Paul Lăzărescu, *Subdialectul moldovean*, în *Tratat de dialectologie română*, Craiova, „Scrisul Românesc“, 1984, p. 208-240; Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 77, 101-110; Vasile Ursan, *op. cit.*, p. 35-36.

⁴⁵ Cf. Liliana Ionescu-Ruxăndroiu, *Subdialectul bănățean*, în Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndroiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, EDP, 1977, p. 145-152; Victorela Neagoe, *Subdialectul bănățean*, în *Tratat de dialectologie română*, Craiova, „Scrisul Românesc“, 1984, p. 208-240; Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 111-135; Radu Flora, *Graiurile românești din Banatul jugoslav*, în „Fonetica și dialectologie“, I, 1958, p. 123-144, la care se adaugă cinci hărți din

proiectatul *Atlas lingvistic al graiurilor românești din Banatul jugoslav* (ALBI).

⁴⁶ Vezi și D. Urișescu, *Subdialectul crișean*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 286.

⁴⁷ Emil Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania“, LXXII, 1941, 2, p. 103.

Abstract:

The article „The dialectal configuration of the dacoromanian language“ is speaking about the evolution of the Romanian language from its early beginnings into today. The establishment of the structure of the language is a fundamental problem of the language from the early stage of research until today. The essence and the most important matter of this thing is the regional distribution of the language, actually the describing and delimitation of the main dialects of the language.